

Grażyna Stojak\*

orcid.org/0000-0002-7503-7356

## Architektura kościoła parafialnego Podwyższenia Krzyża Świętego w Hucie Krzeszowskiej. Rozważania nad proveniencją

## The architecture of the parish church of the Exaltation of the Holy Cross in Huta Krzeszowska. Reflections on provenance

**Słowa kluczowe:** Huta Krzeszowska, Krzeszów, barok, drewniana architektura sakralna, pseudobazylika, Ordynacja Zamoyska, kościół

**Key words:** Huta Krzeszowska, Krzeszów, Baroque, wooden sacral architecture, pseudo-basilica, Zamoyski Estate, church

### Opis kościoła Podwyższenia Krzyża Świętego<sup>1</sup>

Kościół w Hucie Krzeszowskiej jest budowlą drewnianą, osadzoną na podwalinach i kamiennym podmurowaniu z otoczków, miejscami wzmocnionym cegłą. Orientowany, jednokondygnacyjny, został wzniesiony w konstrukcji zrębowej o węglach łączonych na jaskółczy ogon z obciętymi ostatkami. Trójnawowy, od wschodu zakończony jest jednoprzęsłowym prezbiterium założonym na rzucie kwadratu, zamkniętym trójboczną apsydą o tej samej wysokości co prezbiterium. Do północnej ściany prezbiterium przylega zakrystia zbudowana na planie prostokąta z wejściem od zewnątrz i naprzeciwlegle od wewnątrz, z prezbiterium. Od południa dobudowano skarbczyk na planie prostokąta o podobnym rzucie i wielkości, jak zakrystia. Skarbczyk dostępny jest tylko od strony prezbiterium. Prezbiterium jest węższe od korpusu nawowego, utrzymane w szerokości nawy głównej.

Korpus nawowy jest czteroprzęsłowy, zbudowany na planie wydłużonego prostokąta w układzie zbliżonym do pseudohalowego, trójnawowy. Nawy boczne oddzielono dwoma rzędami drewnianych uproszczo-

### Description of the church of the Exaltation of the Holy Cross<sup>1</sup>

The church in Huta Krzeszowska is a wooden structure, set on a foundation and stone base of pebbles, reinforced with brick in places. It is oriented. It has one story and has log structure with quoins connected to a dovetail with cut off remnants. The church has three aisles.

From the east it ends with a single-span presbytery founded on a square plan that is closed with a three-sided apse, of the same height as the presbytery. Abutting the north wall of the presbytery is a sacristy built on a rectangular plan with an entrance from the outside and opposite from the inside with the presbytery. From the south, a treasury was built on a rectangular plan and with a similar plan and size as the sacristy. The treasury is accessible only from the presbytery. The presbytery is narrower than the nave, kept in the width of the main nave.

The church's four-span nave body, built on the plan of an elongated rectangle in a pseudo-hall arrangement, is three-aisled. The side aisles were separated by two rows of wooden, simple pillars, in the form of cuboid-like columns, closed with arcades at the top. There

\* dr hab., prof. URz, Instytut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski

\* Ph.D. D.Sc., Institute of Archaeology, The University of Rzeszów

**Cytowanie / Citation:** Stojak G. The architecture of the parish church of the Exaltation of the Holy Cross in Huta Krzeszowska. Reflections on Provenance. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2020, 61:35-44

**Orzymano / Received:** 5.10.2019 • **Zaakceptowano / Accepted:** 8.12.2019

**doi:** 10.48234/WK61HUTA

*Praca dopuszczona do druku po recenzjach*

*Article accepted for publishing after reviews*



Ryc. 1. Widok kościoła w Hucie Krzeszowskiej od wejścia głównego w fasadzie zachodniej; po lewej stronie widoczna czworoboczna dzwonnica usytuowana w granicy działki oraz ogrodzenie całej parceli; fot. ze zbiorów autorki (dar S. Kłosowskiego).

*Fig. 1. View of the church in Huta Krzeszowska from the main entrance in the west facade. The four-sided belfry on the left is also visible, located within the plot boundary and the fence of the whole lot. Photographs in the author's collection (received from Stanisław Kłosowski).*



Ryc. 2. Widok kościoła w Hucie Krzeszowskiej od strony południowej; fot. ze zbiorów autorki (dar S. Kłosowskiego).

*Fig. 2. View of the church in Huta Krzeszowska from the south. Photographs in the author's collection (received from S. Kłosowski).*





Ryc. 3. Widok kościoła w Hucie Krzeszowskiej od strony prezbiterium; fot. ze zbiorów autorki (dar S. Kłosowskiego).

Fig. 3. View of the church in Huta Krzeszowska from the side of the presbytery. Photographs in the author's collection (received from S. Kłosowski).

nych filarów, formą zbliżonych do prostopadłościennych słupów, u góry zamkniętych arkadami, po cztery filary w rzędzie, każdy o przekroju prostokątnym. Do południowej ściany korpusu nawowego dostawiono dobudówkę założoną na planie kwadratowym, z wejściem od strony naw. Od strony zachodniej dobudowano dwuprzęsłowy babiniec o szerokości nieznacznie mniejszej od korpusu nawowego, późniejszy niż kościół, powstały podczas powiększania bryły świątyni w roku 1882. W ścianie zachodniej przeparto wejście główne do kościoła, poprzedzone otwartym przedsionkiem założonym na planie prostokąta, nakrytym daszkiem dwuspadowym pokrytym blachą ocynkowaną, wspartym na czterech bezstyłowych filarach-słupach.

Nad korpusem nawowym, babinicem i prezbiterium wznoszą się dachy dwuspadowe, których kalenice są osobne i położone na różnych wysokościach. Apsydę zamykającą prezbiterium od wschodu przykrywa dach trójpołaciowy. Zakrystia, skarbczyk i dobudówka przykryte są odrębnymi dachami pulpitowymi o dość dużym nachyleniu. Wieżba drewniana, storczykowa o złożonej konstrukcji, do czasów remontu dachu w latach 2008–2009 była pierwotna. Obecnie, po zmianie blachy z ocynkowanej, dachy pokryte są blachą miedzianą, a znaczna część elementów konstrukcyjnych dachu została wymieniona na nowe, przygotowane wytrzymałościowo pod nowe pokrycie dachu.

are four pillars in a row, each with a rectangular cross-section. An extension built on a square plan with an entrance from the nave was added to the southern wall of the nave body. On the west side, a two-span women's gallery was added, with a width slightly smaller than the nave corps, later than the church, built during the enlargement of the temple in 1882.

The main entrance to the church is located in the western wall and is preceded by an open vestibule with a rectangular plan, covered with a gable roof finished with galvanized sheet metal supported on four non-designed pillars.

Over the nave body, the women's gallery and the presbytery there are gable roofs whose ridges are separate and located at different heights. The apse, which closes the presbytery from the east, is covered by a three-span roof. The sacristy, treasury and extension are covered with separate lean-to roofs with a fairly large slope. The wooden, orchid roof truss of a complex structure was original until the roof renovation in 2008–2009. Currently, after replacing the galvanized steel sheets, the roofs are covered with copper sheets, and a significant part of the roof's structural elements have been replaced with new ones, prepared for new roofing.

The walls, timbered with vertical sawn boards, were repeatedly replaced over the last two hundred years. The foundation and base were covered with a drip roof encircling the church in the form of an apron covered

Ściany szalowane są deskami tarcicowymi w pionie, wielokrotnie wymienianymi przez ostatnie 200 lat. Fundament, podmurówka i podwaliny pokryte są daszkiem okapnikowym obiegającym kościół w formie fartucha pokrytego blachą miedzianą, pierwotnie obitego gontem, a następnie blachą ocynkowaną. Proste elewacje o szalowanych szczytach, ograniczone do przeprucia oknami i otworami drzwiowymi, pozbawione są detalu architektonicznego. Okna są drewniane, prostokątne w kształcie, zamknięte węgarami, o ramach okiennych jednoskrzydłowych z podziałem na liczne drobne pola, oszlone wspólnie kolorowymi szybami tworzącymi symbol krzyża; od wewnątrz i z zewnątrz okna obwiedzione są opaskami okiennymi. Otwory drzwiowe prostokątne, osadzone w węgarach, ujęte w futryny; w wejściu głównym drzwi frontowe dwuskrzydłowe klepkowe, boczne zaś dwuskrzydłowe deskowe na zawiasach pasowych.

Wnętrze zróżnicowane, w babińcu jednoprzestrzenne, w korpusie nawowym wydzielono trzy ciągi nawowe, z nawą główną dominującą w całej przestrzeni, przykrytą sklepieniem kolebkowym pozornym. Nawy boczne oddzielone są od głównej filarami ujętymi u góry w arkady, zamknięte sklepieniem kolebkowym pozornym, podobnie jak przestrzeń nawy głównej. Sklepienie naw bocznych dość płaskie, wyraźnie oddzielone od nawy głównej arkadami, które je podtrzymują. W zakrystii, skarbczyku i dobudówce zastosowano płaskie powały. Chór muzyczny ulokowany na końcu korpusu nawowego, wykonany z drewna, konstrukcyjnie jest wsparty na dwóch prostych filarach w formie słupów, od strony zewnętrznej wydzielony ślepą ścianką parapetową, od dołu zaś przesłonięty rzędem poprzecznie poprzybijanych desek. Wejście na chór z babińca, za pomocą jednobiegowych schodów od strony południowej. Naprzeciwko, pomiędzy prezbiterium a nawą, umieszczono skromną belkę tęczową z profilowanych elementów, z krucyfiksem pośrodku. Poniżej w nieodległej przeszłości była tu drewniana balustrada; obecnie brak jest balasek.

Ściany obwodowe korpusu nawowego i prezbiterium, a także wzdłużnie przybijane deskowanie na sklepieniu naw są polichromowane. Na ścianach bocznych prezbiterium widnieją wizerunki Ojców Kościoła, a ściany boczne naw i babińca są ozdobione przedstawieniami 12 apostołów, po 6 z każdej strony. Na sklepieniu prezbiterium znajduje się podobizna Matki Boskiej, nad nawą zaś Świętej Trójcy. Polichromia naw bocznych, w przeszłości nazywanych „przyborki”, stanowi niejako bordiurę do przedstawienia figuralnego w nawie głównej. Po obu stronach organów, nad chórem, umieszczone są wizerunki św. Cecylii, patronki muzyki kościelnej, zwłaszcza organowej, a także króla Dawida, autora psalmów i miłośnika gry na harfie. Pod chórem widoczne jest przewężenie z babińca do korpusu nawowego, a nad babińcem przedstawienie sceny Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny.

Tak ukształtowane i dekorowane wnętrze wypełnione jest licznym zabytkowym, cennym wyposażeniem,

with copper sheets, initially covered with shingles, and then galvanized sheets. The church has simple facades, with boarded gables, limited to window and doorway openings, without architectural detail. Its wooden windows are rectangular in shape, closed with jambs, with single-sash window frames divided into numerous small fields, glazed with colorful glass forming the symbol of the cross. The windows are enclosed in window bands from the inside and outside. The door openings are rectangular, set in jambs, enclosed in door frames. In the main entrance, there are double-leaf stave front doors, and the side doors are double-leaf doors made of boards, with belt hinges.

The interior is varied. The women's gallery is a single space. In the nave body, three aisles have been separated, with the main nave dominating in the entire space, covered with apparent barrel vault. The side aisles are separated from the main one by pillars which form arcades at the top, closed with an apparent barrel vault, just like the space of the main nave. The vault of the side aisles is fairly flat, clearly separated from the main nave by arcades that support them. Flat ceilings were used in the sacristy, treasury and the extension. The choir gallery, located at the end of the nave body, is made of wood and is structurally supported by two simple pillars in the form of posts. From the outside, it is separated by a blank parapet wall, and from below obscured by a row of transversely nailed boards. One enters the choir gallery from the women's gallery, via a single-flight stairway from the south. Opposite, between the presbytery and the nave, a simple rood beam with profiled elements was placed, with a crucifix in the middle. In the recent past, there was a wooden balustrade below; at present there are no balusters.

The perimeter walls of the nave body and presbytery, as well as the longitudinally nailed formwork on the nave vault, is polychrome. On the side walls of the presbytery there are images of the Church Fathers, while the side walls of the naves and the women's gallery are decorated with a representations of the twelve apostles, with six images on each side. On the presbytery vault there is a representation of the Mother of God, and above the nave – the Holy Trinity. The polychrome of the side aisles is in a way a border for figural representation in the main nave. On both sides of the organ, above the choir gallery, there are images of St. Cecilia, the patron of the church and especially organ music, as well as King David, the author of psalms and a harp enthusiast. Under the choir gallery, there is a narrowing from the women's gallery to the nave. Above the women's gallery there is a representation of the Annunciation.

The interior, shaped and decorated as presented above, is filled with numerous antique and valuable church furnishings, mostly from the eighteenth and partly from the nineteenth century, supplemented with new pews and confessionals. The main altar is made of wood with a stone top, kept in the Rococo style, dating from the time the church was founded. The altarpiece is pale blue with numerous gildings, supported by four columns,

na ogół XVIII-wiecznym, częściowo XIX-wiecznym, uzupełnionym współcześnie o nowe ławki i konfesjonały. Ołtarz główny wykonany z drewna z murańską mensą, utrzymany w stylu rokokowym, pochodzi z czasów fundacji kościoła. Nastawa ołtarzowa w kolorze bladobłękitnym z licznymi złoceniami wsparta jest na czterech kolumnach, pomiędzy którymi widnieje prostokątny obraz, od góry zamknięty łukiem odcinkowym z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego. Na zasuwie obrazu znajduje się scena Przemienienia Pańskiego; w zwieńczeniu, w wielobocznym polu uwieczniono św. Weronikę. Po bokach nastawy ołtarzowej, pomiędzy kolumnami, ustawiono dwie rzeźby: Matki Boskiej Bolesnej i św. Jana Ewangelisty, a przy belce tęczowej, w zakończeniu naw bocznych – dwa boczne ołtarze, stylistycznie tożsame z ołtarzem głównym, drewniane, polichromowane, z murańskimi z cegły mensami. W okolicy ołtarza soborowego, po lewej stronie w prezbiterium, zawieszona jest rokokowa ambona utrzymana w stylistyce dekoracji ołtarza głównego, z figurą Dobrego Pasterza w zwieńczeniu. Nieopodal ustawiono rokokową chrzcielnicę, stylistycznie należąca do wystroju i „snyderskiej roboty” zespołu ołtarzy. Na chórze muzycznym ustawiono niewielkie rokokowe organy, pochodzące z czasów pierwszego wyposażenia kościoła; są 8-głosowe, o jednej klawiaturze. Całość wyposażenia uzupełniają liczne zabytki ruchome: krzyż procesyjny z XVIII wieku oraz dwie rzeźby z tego samego czasu: z wizerunkiem Chrystusa Zmartwychwstałego i św. Jana Nepomucena, a także trzy rokokowe feretrony prawdopodobnie z przełomu XVIII i XIX w.

Pomimo burz dziejowych, które nie ominęły kościoła w Hucie Krzeszowskiej, w tym także zniszczeń w latach I wojny światowej i grabieży podczas kolejnej, zachowało się oryginalne wyposażenie skarbcza, m.in.: trzy kielichy, puszka i monstrancja, częściowo uzupełniona o nowe figury, które pochodzą z czasów fundacji obiektu i są wymieniane w najstarszej wizytacji kościoła, zbiór ornatów i innych tkanin, wymienionych w kolejnych wizytacjach, pochodzących z przełomu XVIII i XIX wieku.

### **Architektura kościoła parafialnego i rozważania nad jej proveniencją**

Analizując strukturę architektoniczną kościoła parafialnego w Hucie Krzeszowskiej, dostrzegamy ciągłość jej przemian, stały proces unowocześniania i powiększania świątyni. Przemiany te nie rujnowały zastanego dziedzictwa, lecz zachowywały wyposażenie.

Budowla, zabytek wysokiej klasy, jest stylistycznie powiązana z kościołem parafialnym w Krzeszowie. W świetle analizy formalno-stylistycznej architektury kościoła krzeszowskiego należy zauważyć dużą zbieżność rozwiązań przestrzennych pomiędzy powyższymi kościołami. Widoczne jest podobieństwo w kompozycji rzutu poziomego i rozwiązań wnętrza, co podkreśla te związki i łączy w jeden zamysł architektoniczny, pomimo różnicy czasu i miejsca powstania. Można zachwycić się podziałem przestrzeni korpusu nawowego na do-

between which there is a rectangular image, closed from the top with a segmental arch with the image of Christ Crucified. On the picture slider – is the scene of the Transfiguration of Jesus. In the crowning of the church, in the polygonal field, there is a presentation of St. Veronica. On the sides of the altar setting, between the columns, two sculptures were placed: of Our Lady of Sorrows and Saint. John the Evangelist. At the rood beam, at the end of the side aisles, two side altars were placed, stylistically identical to the main altar, i.e. wooden, polychrome, with brick altar tops. Near the concillair altar, on the left in the presbytery, there is a rococo pulpit kept in the same style as the main altar, with the figure of the Good Shepherd in the finial. Nearby there is a rococo baptismal font, stylistically belonging to the decor and the „woodcarving” of the altar complex.

A small rococo organ from the time of the first furnishing of the church was placed on the choir gallery. It is eight-voice and it has one keyboard.

The whole furnishing is complemented with a number of movable monuments: a processional cross from the eighteenth century and two sculptures from the same time: with the image of the Risen Christ and St. John of Nepomuk, as well as three rococo feretrons probably from the eighteenth / nineteenth century.

Despite the turbulent history that affected the church in Huta Krzeszowska, including the destruction of buildings during World War I and plunder during World War II, the original furnishing of the treasury has been preserved. They include, among others: three goblets, a can and a monstrance, partly supplemented with new figures that date from the foundation of the building and are mentioned in the oldest church visits, a collection of chasubles and other fabrics mentioned in subsequent visits from the eighteenth / nineteenth century.

### **The architecture of the parish church and reflections on its provenance**

Analyzing the architectural structure of the parish church in Huta Krzeszowska, its continuity is evident. It was a constant process of modernizing and expanding the temple. These changes did not ruin the existing heritage but kept the furnishing.

It is a high-class monument, stylistically associated with the parish church in Krzeszów. In light of the formal and stylistic analysis of the architecture of the church in Krzeszów, one should notice a substantial similarity of spatial solutions between the above two churches. The abovementioned likeness in the composition of the horizontal plan and interior design is visible, which emphasizes these connections and combines into one architectural idea, despite the difference in time and place of construction. One can admire the division of the space of the nave body into a dominant main nave and two much narrower, lower and simpler side naves, separated from the main nave by arcades supported on simplified pillars in the form of cuboid, profiled columns. This deliberate separation of naves in wooden construction with

minującą nawę główną oraz dwie dużo węższe, niższe i skromniejsze nawy boczne, oddzielone od głównej za pomocą arkad wspartych na uproszczonych filarach w formie prostopadłościennych, profilowanych słupów. To świadome wydzielenie naw w drewnianym budownictwie za pomocą skromnie dekorowanych arkad sugeruje, że kościół w Hucie Krzeszowskiej, a wcześniej kościół w Krzeszowie, zbudowano według wzoru zaczerpniętego z barokowej architektury murowanej.

Niestety, nie są znani projektanci tych świątyń, nie odnaleziono też budowniczych, którzy wykonali te wybitne inwestycje według otrzymanych projektów. Pozostaje jedynie analityczne podejście do faktów historycznych i analiza formalno-stylistyczna kościołów na terenie Roztocza pozostającego pod zarządem Zamoyskich. Badania historyczne wykazują duże zaangażowanie włoskich architektów na terenie Ordynacji. Wśród budowniczych o włoskim rodowodzie na uwagę zasługuje przede wszystkim Giovanni Columbani.

W tym miejscu warto przytoczyć fragment dyskusji, jaką miałam przyjemność prowadzić ze Stanisławem Kłosowskim, artystą konserwatorem dzieł sztuki. Pozwolę sobie zacytować kilka istotnych jego przemyśleń<sup>2</sup>:

Owszem, od kilku lat zajmuję się architektami włoskimi z terenu Valchiaveny, ale tutaj taki nie występuje. Jest natomiast Giovanni Columbani, budowniczy, architekt i żołnierz. Pochodził z Ligoretto nad jeziorem Lugano we Włoszech. Po przyjeździe do Polski znalazł pracę u Tomasza A. Zamoyskiego oraz jego żony Teresy z Michowskich. Według M. Kołconia brał udział we wszystkich ważniejszych inwestycjach budowlanych Zamoyskich, będąc bądź autorem projektów, bądź nadzorując budowy będące projektami wybitnych architektów związanych z Ordynacją. Zwłaszcza publikacja M. Kołconia<sup>3</sup>, która ukazała się na początku tego roku, jest bardzo interesująca, wymienia stan badań i zasługuje na szczególną uwagę. Z całą pewnością, choć jest to hipoteza bardzo kusząca, Giovanni Columbani według mnie nie jest autorem planów kościoła w Hucie Krzeszowskiej i nie jest jego budowniczym.

Zgadzam się ze zdaniem Stanisława Kłosowskiego. Łączenie kościoła w Hucie Krzeszowskiej z Giovannim Columbanim to błędny trop. Pozostaje więc analiza porównawcza planów kościołów, które powstały na terenie Ordynacji Zamoyskiej w XVIII wieku. Zanim jednak przejdę do tego zadania, jeszcze raz sięgnę do zapisu dyskusji ze Stanisławem Kłosowskim:

Myślę, że należy wrócić do tezy, którą zaproponował M. Czuba w artykule *Architektura drewnianego kościoła fundacji Antoniny z Zahorowskich Zamoyskiej w Krzeszowie*<sup>4</sup>. Wtedy Agnieszka Szykuła odnalazła w Księdze urodzeń parafii krzeszowskiej Joannesa Gisgesa, który występuje jako Architect lub Magister Murarius w latach 1786–1826. Jest to jeden z przedstawicieli wielopokoleniowej rodziny Gisgesów, która była na usługach Ordynatów Zamoyskich. Nazwisko Gisges jest różnie zapisywane: Giesges, Gisgess. Myślę, że badania powinny iść w tym kierunku<sup>5</sup>.

the help of modestly decorated arcades suggests that the church in Huta Krzeszowska, and earlier the church in Krzeszów, were built according to a pattern taken from Baroque stone architecture.

Unfortunately, the designer of the Krzeszów temple is not known, nor is the author of the design in Huta Krzeszowska. The builder who made both these outstanding projects according to the designs received, was not found either. All that remains is an analytical approach to historical facts and a formal and stylistic analysis of churches in the area of Roztocze managed by the Zamoyski family.

Historical research shows a great involvement of Italian architects in the Zamoyski Estate. Among other Italian builders, Giovanni Columbani can be found on the pages of history most often.

At this point, one should quote a fragment of the discussion on the above topic that I had the pleasure of conducting with Mr. Stanisław Kłosowski – an artist, restorer of works of art. Let me quote some very important thoughts of S. Kłosowski<sup>2</sup>:

Yes, I have been focusing on Italian architects from Valchiavena for several years, but there is no such person here. There is, however, Giovanni Columbani, a builder, architect and soldier. He came from Ligoretto on Lake Lugano in Italy. After arriving in Poland, he found work with Tomasz A. Zamoyski and his wife Teresa née Michowski. According to Mr. M. Kołcoń, he participated in all major Zamoyski construction projects, being either the author of the projects or supervising the constructions being the projects of outstanding architects related to the ordination. The publication of M. Kołcoń, which appeared earlier this year, is very interesting and lists the state of research and deserves special attention. Certainly, although this is a very tempting hypothesis, in my opinion Giovanni Columbani is not the author of the church plans in Huta Krzeszowska and is not its builder.

I agreed with the considerations of S. Kłosowski, a monument restorer. Connecting the church in Huta Krzeszowska with Giovanni Columbani is a wrong lead. Therefore, what remains is a comparative analysis of the plans of the churches that were built in the Zamość Estate in the eighteenth century. However, before I get to this task, I will once again refer to the discussion we had with Stanisław Kłosowski.

I think it is necessary to come back to the thesis proposed by M. Czuba in the article: „Architecture of the wooden church of the foundation of Antonina Zamoyska née Zahorowski in Krzeszów”<sup>3</sup> (p. 44–46). Then Agnieszka Szykuła found Joannes Gisges in the Book of Births of the parish in Krzeszów, who appears as Architect or Magister Murarius in the years 1786–1826. This is one of the representatives of the multigenerational Gisges family who was in the service of the Zamoyski Ordynats. The name Gisges is spelled differently Giesges, Gisgess. I think that the research should go in this direction<sup>4</sup>.

Zatem nie wykluczam tego, że autorem realizacji kościoła w Hucie Krzeszowskiej może być ktoś z rodziny budowniczych czy muratorów o nazwisku Gises. Być może jest to wykonawca projektu świątyni. Ale jak odnieść się do XVIII-wiecznych kościołów na terenie ordynacji Zamojskich, które wykazują – pomimo różnic realizacyjnych – czerpanie z tego samego źródła przy komponowaniu rzutu kościoła i jego bryły, a przede wszystkim organizacji przestrzeni wnętrza kościoła, opartej na systemie pseudohalowym (lub pseudobazylikowym) i wydzielaniu dominującej nawy głównej i dwóch naw bocznych za pomocą arkad wspartych na uproszczonych filarach w formie słupów? Skąd bierze się inspiracja, która wyraźnie imituje architekturę murowaną o takim rozwiązaniu?

Dla porównania przytoczmy przykład kościoła w Górecku Kościelnym na terenie Ordynacji Zamoyskiej<sup>6</sup>. Jest to budowla drewniana, powstała niemal równocześnie z kościołem w Hucie Krzeszowskiej. Wystawiono ją w roku 1768 z fundacji Jana Jakuba Zamoyskiego<sup>7</sup>, a w późniejszym czasie fundator wykazywał liczne związki z kościołem w Hucie Krzeszowskiej, m.in. w roku 1788 uczynił duży zapis na rzecz utrzymywania probostwa i parafian<sup>8</sup>. Ponieważ kościoły w Hucie Krzeszowskiej i Górecku Kościelnym powstały prawie w tym samym czasie, trzeba więc szukać inspiracji dla obu z nich. Podobieństwo kształtowania bryły nie jest przypadkowe. Przede wszystkim zastosowanie tego samego sposobu podziału przestrzeni wewnętrznej poprzez wykorzystanie arkad na filarach do podziału przestrzeni nawowych, przykrytych kolebkowymi sklepieniami pozornymi, przywodzi na myśl wspólne źródło pomysłu. Czy był to kościół krzeszowski? Podobieństwo planu jest tak duże, że nie jest to wykluczone. Czy impuls narodził się w kręgu mecenatu Jana Jakuba Zamoyskiego? To też nie jest wykluczone.

W tym miejscu trzeba przytoczyć kolejny przykład XVIII-wiecznej sakralnej architektury drewnianej o barokowym wyposażeniu, wyraźnie odróżniającym się na tle ascetycznego w formie i dekoracji detalu architektonicznego. Mamy na myśli modrzewiowy kościół Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Tomaszowie Lubelskim, wzniesiony w roku 1727 z fundacji Michała Zdzisława Zamoyskiego. Wnętrze świątyni zostało ukształtowane jako trójnawowa pseudobazylika, której nawy zostały oddzielone za pomocą prostych filarów podtrzymujących arkady i przykryte pozornymi sklepieniami kolebkowymi. Nadmienimy, że kościół krzeszowski – jak podaje Mariusz Czuba – został wybudowany w krótkim czasie: od wiosny 1727 do jesieni 1728<sup>9</sup>. Pojawia się zatem ten sam czas budowy obydwu kościołów. Oczywiście, łatwo zauważyć liczne różnice, wynikające z realizacji tej samej koncepcji projektowej, ale przez różne zespoły budowniczych, zapewne z sobą niepowiązanych. Trudno uwierzyć, by nie było jednej inspiracji, która pozwoliłaby ukształtować wyżej omówiony typ rozwiązania przestrzennego. Zastosowano tu układ pseudobazylikowy lub pseudohalowy z wy-

Therefore, I do not exclude the possibility that the author of the church in Huta Krzeszowska may have been someone from a family of builders named Gises. Perhaps this was the development contractor of the temple in question. But how to refer to the eighteenth-century churches in the Zamoyski ordinances, which show – despite differences in construction – the same source of inspiration when composing the plan of the church and its body, and above all the organisation of the church's interior space, based on a pseudo-hall (or pseudo-basilica) system and the separation of the dominant nave and two aisles by means of arcades supported on simplified pillars in the form of columns? Where had the inspiration, which clearly imitates brick architecture with such a solution, come from?

For comparison, I will use the church in Górecko Kościelne in the Zamoyski Estate<sup>5</sup>. It is a wooden building, erected almost simultaneously with the church in Huta Krzeszowska. It was built in 1768 and founded by Jan Jakub Zamoyski<sup>6</sup>. The founder later had a strong connection with the church in Huta Krzeszowska, among others: in 1788, he donated a substantial amount of money for the maintenance of the presbytery and parishioners<sup>7</sup>. Since both churches, i.e. in Huta Krzeszowska and Górecko Kościelne, were built almost at the same time, this inspiration must have been sought for both of them. The similarity in body design is not accidental. First of all, the use of the same way of dividing the internal space by using arcades on pillars to divide the nave spaces, covered with barrel vaults, brings to mind a common source of inspiration. Was it the church in Krzeszów? The similarity of the plan is so great that this is not impossible. Should this source be sought in the area under the patronage of Jan Jakub Zamoyski? This is also possible.

At this point I must cite another example of religious eighteenth-century wooden architecture with Baroque furnishings, that clearly stands out in respect of its architectural detail which is ascetic in both form and decoration. The larch timber church of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary in Tomaszów Lubelski was built in 1727. Its founder was the Ordynat Michał Zdzisław Zamoyski. The interior of the church was designed as a three-nave pseudo-basilica, whose naves were separated with simple pillars supporting the arcades and covered with apparent barrel vaults. I will mention that the church in Krzeszów – according to M. Czuba – was built in a short period of time between spring 1727 and autumn 1728<sup>8</sup>. As we can see, the construction time is the same for both churches. Of course, a number of differences are noticeable which result from the implementation of the same design concept, but by different teams of builders, which were probably not related to each other. It is hard to believe that the type of spatial solution discussed above were not inspired by one source. A pseudo-basilica or pseudo-hall system was used with the separation of naves in the interior by means of two arcades on simplified pillars supporting appar-

dzieleniem naw we wnętrzu za pomocą dwóch ciągów arkad na uproszczonych filarach podtrzymujących pozorne sklepienia kolebkowe. Trzeba zatem szukać źródeł powyższych rozwiązań, powielanych w kolejnych realizacjach.

Gdy analizujemy czas powstania czterech powyższych przykładów zabytkowej architektury barokowej z XVIII wieku, nasuwa się spostrzeżenie o stosunkowo dużej rozpiętości czasu ich powstania. Najwcześniejszą z nich jest prawdopodobnie kościół w Krzeszowie. Jego monumentalizm i świadome nawiązywanie do form barokowego budownictwa murowanego są wprost zaskakujące. Gdzie zatem szukać wzorców i inspiracji do wypracowania pewnego schematu, który przyjął się i był powtarzany w innych budowlach sakralnych Ordynacji Zamoyskiej przez następne pół wieku? Należy podkreślić zdecydowanie projektowe i determinację budowy, na co zwrócił uwagę Mariusz Czuba, pisząc, że budowę zrealizowano w rekordowo krótkim czasie – półtora roku; zaznaczył też rolę Krzeszowa w Ordynacji Zamoyskiej oraz monumentalizm świątyni krzeszowskiej<sup>10</sup>.

Świątynia w Krzeszowie została wzniesiona w miejscu wcześniejszej, rozebranej ze względu na słabe fundamenty<sup>11</sup> zgodnie z osobistą interwencją biskupa Aleksandra Antoniego Fredry. Bullą Benedykta XIII z 27 września 1724 biskup Fredro został przeniesiony z biskupstwa chełmskiego do przemyskiego. Biskup był znakomitym znawcą sztuki włoskiego baroku, wychowanym na estetyce końca XVII wieku. Przybywszy do Przemyśla, zastał bazylikę katedralną zniszczoną i stylistycznie przestarzałą, dlatego mocno zaangażował się w jej kapitalny remont i przebudowę w duchu barokowym. Pierwsze decyzje w sprawie barokizacji katedry zapadły w roku 1724, co znalazło wyraz w aktach kapituły katedralnej<sup>12</sup>. W ciągu 10 lat przekształcono trójnawowy, halowy gotycki korpus katedry w pseudo-bazylikę o trzech nawach<sup>13</sup>, z których główna oddzielona została od naw bocznych filarami i rozpiętymi pomiędzy nimi arkadami. Doświetlenie nawy głównej jest pośrednie, za pomocą okien umieszczonych w ścianach obwodowych bocznych naw. Pierwotne przesklepienie nawy głównej, jeszcze przed zawaleniem w roku 1733, było kolebkowe<sup>14</sup>.

Autorka wyraża przekonanie, że wzór dla kościoła krzeszowskiego i transformacji form architektury murowanej w drewnianą stanowiła zbarokizowana katedra przemyska. Mogą na to wskazywać osobiste decyzje biskupa Fredry co do wyburzenia poprzedniego kościoła i rozpoczęcia kolejnej inwestycji. Stąd determinacja i krótki czas budowy świątyni w Krzeszowie, gdyż plan, choćby w zarysie, był znany. Być może w kręgach biskupa Fredry trzeba szukać architekta lub budowniczego, autora przeniesienia form architektury murowanej na wersję drewnianą. A może inspiracja pochodziła od biskupa Fredry, a projekty wykonał lokalny mistrz? Wzór jednak się przyjął i został wysoko oceniony, a następnie przez ponad pół wieku był powtarzany w innych kościołach drewnianych Ordyna-

ent barrel vaults. Therefore, you have to look for inspiration for the above solutions, reproduced in subsequent projects.

Analysing the construction time of the above four examples of historic Baroque architecture created in the eighteenth century, attention is drawn to the relatively large time span of these projects. The earliest of them is probably the church in Krzeszów. Its monumentalism and conscious reference to the forms of Baroque stone buildings is simply remarkable. So where should we look for patterns and inspiration to develop a certain pattern that was adopted and later repeated in other religious buildings of the Zamoyski ordination for the next half a century? It is important to emphasize the definite design and determination of construction, which was emphasized by M. Czuba who wrote that the construction was completed in record time, i.e. a year and a half. The role of Krzeszów in the Zamoyski Estate and the monumentalism of the Krzeszów temple were also emphasized<sup>9</sup>. The church in Krzeszów was erected on the site of an earlier one, which was demolished due to its weak foundations<sup>10</sup>, in accordance with the personal intervention of Bishop A.A. Fredro. By edict of Pope Benedict XIII of 27<sup>th</sup> September 1724, Bishop A.A. Fredro was transferred from the Chełm bishopric to Przemyśl. The bishop was an excellent expert on Italian Baroque art, brought up on the aesthetics of the late seventeenth century. Having arrived in Przemyśl, he found the Cathedral Basilica destroyed and stylistically outdated, therefore he was greatly involved in the complete renovation and reconstruction of the Przemyśl cathedral in the Baroque spirit. The first decisions he made regarding the baroqueisation of the Cathedral were made in 1724, which was recorded in the Files of the Cathedral Chapter<sup>11</sup>. Within ten years, the three-nave, hall Gothic body of the Przemyśl Cathedral was transformed into a pseudo-basilica with three naves<sup>12</sup>, in which the main nave was separated from the aisles by pillars and arcades spanning between them. The illumination of the main nave is indirect, through windows located in the perimeter walls of the side naves. The original vaulting of the main nave, before the collapse in 1733, was a barrel vault<sup>13</sup>.

I am convinced that this was the model for the church in Krzeszów and the transformation of brick architecture into wooden forms<sup>14</sup>. This may be indicated by the personal decisions of Bishop A.A. Fredro regarding the demolition of the previous church and the start of another project. Hence the determination and the short time to complete the construction of the temple in Krzeszów, since the plan, or just its outline, was known. Perhaps one needs to look for an architect or a builder, the author of transferring the forms of brick architecture into a wooden version, in the circles of Bishop A.A. Fredro. Or maybe only the inspiration came from Bishop Fredro, and the projects were made by a local master? Whatever the case may have been, the pattern was adopted and it was highly rated, and



cji Zamoyskiej. Jednym z nich był kościół parafialny w Hucie Krzeszowskiej, w swej bryle bardzo podobny do krzeszowskiego, tyle że pomniejszony i powstały blisko 40 lat później.

W opinii autorki kościół krzeszowski był obiektem, w którym stworzono wzorzec koncepcyjny dla innych kościołów drewnianych na terenie Roztocza. Budowle te imitowały budownictwo murowane, przenosząc jego formy na architekturę drewnianą. Inspiracją dla tego dzieła była katedra przemyska z czasów jej barokowej przebudowy za biskupa Aleksandra Antoniego Fredry<sup>15</sup>.

then repeated for over half a century in other wooden churches of the Zamoyski Estate. One of them was the parish church in Huta Krzeszowska, very similar to the Krzeszów temple in its shape, but smaller and built almost 40 years later.

In my opinion, the Krzeszów church was the structure in which the concept and conceptual pattern were created for other wooden churches of Roztocze. These buildings imitated brick constructions, transferring their forms into wooden architecture. This work was inspired by the Przemysł Cathedral from the time of its Baroque reconstruction under Bishop A.A. Fredro<sup>15</sup>.

---

## Bibliografia / References

### Opracowania / Secondary sources

- Bielamowicz Zbigniew, ks., *Fredrowie ziemi przemyskiej*, [w:] *Z życia i twórczości Aleksandra Fredry*, red. Zbigniew Bielamowicz, Grażyna Stojak, Przemysł 1994, s. 11–22.
- Bielamowicz Zbigniew, ks., *Mecenat artystyczny bpa przemyskiego Aleksandra Fredry w ziemi przemyskiej*, [w:] *Z życia i twórczości Aleksandra Fredry*, red. Grażyna Stojak, Jan Musiał, Przemysł 1997, z. 2, s. 149–180.
- Czuba Mariusz, *Architektura drewnianego kościoła Fundacji Antoniny z Zahorowskich Zamoyskiej w Krzeszowie*, [w:] *Kościół parafialny w Krzeszowie na Podkarpaciu skarbnicą sztuki sakralnej*, red. Stanisław Kłosowski, Krzeszów 2010.
- Kolcoń Marek, *Jan Columbani – architekt Zamoyskich, Potockich oraz reformatów*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 2016, nr 1, s. 13–15.

- Kowalczyk Jerzy, *Świątynie późnobarokowe na Kresach*, Warszawa 2006, s. 108–109, 122.
- Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, red. Zieliński Krzysztof, Rzeszów 2011.
- Majdowski Andrzej, *Kompozycja przestrzenna powojennych kościołów w Polsce*, „Ecclesia” 2007, nr 5, s. 40–44.
- Sadaj-Sado Jadwiga, *Świątynie ordynacji Zamoyskiej*, „Renowacje i Zabytki” 2013, nr 2 (46), s. 135–144.
- Wadowski Jan Ambroży, *Kościół lubelskie*, Kraków 1907, s. 543–544.

### Źródła elektroniczne / Electronic sources

- <http://gazetabaltycka.pl/promowane/panie-zamoyskie-niezwykle-kobiety-i-ich-historie-cz-1>
- [www.ecclesia.elamed.pl](http://www.ecclesia.elamed.pl)

---

<sup>1</sup> Artykuł: G. Stojak, *Architektura kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Hucie Krzeszowskiej w świetle przemian*, [w:] S. Kłosowski, A. Szykuła-Zygawska, *Jubileusz 250-lecia powstania kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Hucie Krzeszowskiej*, Lublin–Huta Krzeszowska 2016, s. 122–145, został opracowany z okazji jubileuszu 250-lecia powstania kościoła parafialnego w Hucie Krzeszowskiej, który miał miejsce 10 sierpnia 2016. Publikacji towarzyszyła sesja naukowa pod tym samym tytułem.

<sup>2</sup> Z korespondencji e-mailowej kierowanej do G. Stojak.

<sup>3</sup> M. Kolcoń, *Jan Columbani – architekt Zamoyskich, Potockich oraz reformatów*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 2016, nr 1, s. 13–15.

<sup>4</sup> M. Czuba, *Architektura drewnianego kościoła Fundacji Antoniny z Zahorowskich Zamoyskiej w Krzeszowie*, [w:] *Kościół parafialny w Krzeszowie na Podkarpaciu skarbnicą sztuki sakralnej*, red. S. Kłosowski, Krzeszów 2010, s. 44–46.

<sup>5</sup> Z korespondencji e-mailowej kierowanej do G. Stojak.

<sup>6</sup> J. Sadaj-Sado, *Świątynie ordynacji zamoyskiej*, „Renowacje i Zabytki” 2013, nr 2 (46), s. 136.

<sup>7</sup> <http://gazetabaltycka.pl/promowane/panie-zamoyskie-niezwykle-kobiety-i-ich-historie-cz-1>.

<sup>8</sup> Opis stanu plebanii Huty Krzeszowskiej z 1788, paginacja odręczna, s. 144 i n., nlb.

<sup>9</sup> M. Czuba, op. cit., s. 44–46.

<sup>10</sup> Ibidem.

<sup>11</sup> *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, red. K. Zieliński, Rzeszów 2011, t. 1, hasło: *Krzeszów, parafialny kościół rzymskokatolicki Narodzenia Najświętszej Maryi Panny*, s. 147–148.

<sup>12</sup> Ks. Z. Bielamowicz, *Mecenat artystyczny bpa przemyskiego Aleksandra Fredry w ziemi przemyskiej*, [w:] *Z życia i twórczości Aleksandra Fredry*, red. G. Stojak, J. Musiał, Przemysł 1997, z. 2, s. 153–154.

<sup>13</sup> Por. A. Majdowski, *Kompozycja przestrzenna powojennych kościołów w Polsce*, „Ecclesia” 2007, nr 5, s. 40–44; zob. [www.ecclesia.elamed.pl](http://www.ecclesia.elamed.pl).

<sup>14</sup> W niniejszym artykule wykorzystałam wiedzę z własnych badań na temat bazyliki archikatedralnej w Przemysłu, prowadzonych przez blisko 8 lat, głównie w partii podziemia. Wyniki zawarłam w publikacji *Rzecz o podziemiach archikatedry przemyskiej* [przygotowana do druku].

<sup>15</sup> Ks. Z. Bielamowicz, *Fredrowie ziemi przemyskiej*, [w:] *Z życia i twórczości Aleksandra Fredry*, red. Z. Bielamowicz, G. Stojak, Przemysł 1994, s. 11–22.

## Streszczenie

Kościół parafialny w Hucie Krzeszowskiej jest przykładem wyjątkowej architektury sakralnej wzniesionej w XVIII wieku. Jest to drewniany obiekt zabytkowy wysokiej klasy, wystawiony na prowincji. W świetle analizy stylistycznej architektury kościoła w Hucie Krzeszowskiej można zauważyć dużą zbieżność rozwiązań przestrzennych z kościołem parafialnym w Krzeszowie. Organizacja przestrzeni wewnętrznej, poprzez wydzielenie trzech naw: nawy głównej i dwóch naw bocznych z jednoprzestrzennego wnętrza za pomocą dwóch rzędów filarów, jest bardzo podobna do kilku kościołów Ordynacji Zamoyskiej: w Krzeszowie i Hucie Krzeszowskiej, w Górecku Kościelnym czy Tomaszowie Lubelskim. Otwiera to dyskusję nad proveniencją takiego przestrzennego rozwiązania. Kuszającym domniemaniem byłoby przypisanie koncepcji projektowej architektowi z Ligoretto nad jeziorem Lugano o nazwisku Giovanni Columbani. Jest to jednak mało prawdopodobna hipoteza. Inną propozycją jest łączenie przedmiotowych projektów z Joannesem Gisgesem, którego nazwisko odnaleziono w „Księdze urodzeń” parafii krzeszowskiej, brak jednak dowodów na taką atrybucję. Jeszcze inną hipotezą jest połączenie świątyni z Krzeszowa i Huty Krzeszowskiej z koncepcją zastosowaną przez biskupa przemyskiego Aleksandra Antoniego Fredrę w bazylice katedralnej w Przemyślu. Bez wątplenia w kościołach w Krzeszowie i Hucie Krzeszowskiej zastosowano formy znane i stosowane w barokowej architekturze murowanej. Faktem jest, że biskup Fredro osobiście zachęcał do wzniesienia kościoła w Krzeszowie, zresztą wkrótce po podjęciu decyzji o barokizacji katedry przemyskiej.

## Abstract

The parish church in Huta Krzeszowska is an example of the unique religious architecture from the eighteenth century. It is a high-class, historic wooden building, sited in the country. In light of the stylistic analysis of the church architecture in Huta Krzeszowska, one can notice significant similarities with the design of the parish church in Krzeszów. The organisation of the internal space by separating three naves, i.e. the main nave and two aisles, from the single-space interior via two rows of pillars, is very similar to several churches of the Zamoyski Estate. These are churches in Krzeszów and Huta Krzeszowska, as well as in Górecko Kościelne and Tomaszów Lubelski. This opens a discussion on the origin of this spatial solution. A tempting presumption would be to assign the design concept to an architect from Ligoretto on Lake Lugano named Giovanni Columbani. However, this is unlikely. Another suggestion is to link these projects with the name of Joannes Gisges, whose entry was found in the „Book of births” of the Krzeszów parish. However, there is no evidence to support such an attribution. Another hypothesis is the connection of the above temples, i.e. from Krzeszów and Huta Krzeszowska, with the concept used by Aleksander Antoni Fredro, a Bishop from Przemyśl, in the Cathedral Basilica in Przemyśl. Undoubtedly, we can find forms known and used in Baroque brick architecture in the churches in Krzeszów and Huta Krzeszowska. The fact is that Bishop A.A. Fredro personally encouraged the construction of the church in Krzeszów. Moreover, this was shortly after the decision to rebuild the Cathedral in Przemyśl in the Baroque style had been made.